

Filozofske teme u dvjema pjesničkim zbirka Pavla Vuk-Pavlovića

Pavao Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, Sabrana djela Pavla Vuk-Pavlovića 6 (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2012), 257 pp.

»Zov«, pp. 21–147, »Razvaline«, pp. 149–183.

Rijetko je tko u generaciji Pavla Vuk-Pavlovića, pa i poslije, dosegao tako visoku razinu filozofskog mišljenja o ljubavi. Već je studijom *Ličnost i odgoj* (1932) Vuk-Pavlović ugradio ideju Ljubavi u temelj svoje teorije odgoja,¹ a u djelu *Spinozina nauka* (1938) sasvim je originalno protumačio Spinozine zasade ljubavi.² Očekivano, taj je veliki humanist i zagovornik nenasilja bio suvišan onima koji su silom krojili svijet. Maknut iz Zagreba, dobio je šansu u Skopju kao profesor etike i estetike. Njegov *Estetički laboratorij* postao je najznačajnijom kulturnom institucijom u Skopju. Etiku kao sustavnu filozofsku disciplinu nije napisao obrazlažući to da bi se tim postupkom dobio dogmatski rezultat, koji smeta daljnjem produbljanju otvorenih potencijala nekog svjetonazora.³ Utoliko je veće značenje njegove filozofske poezije koja je etičku problematiku tretirala na otvoren umjetnički način. U tu je svrhu Vuk-Pavlović objavio dvije zbirke pjesama *Zov* i *Razvaline*, obje u Skopju 1964. godine, koje su objedinjene u šestom svesku njegovih *Sabranih djela*.⁴

Riječ je o filozofskoj lirici, o stihovanim mislima, za koje ponekad u *Zovu*, a redovito u *Razvalinama* odabire sonetni oblik koji doprinosi pseudohermetič-

¹ Dragor Zarevski, »Pedagoške ideje u okviru filozofijskog sistema Pavla Vuk-Pavlovića«, u: Pavo Barišić (ur.), *Pavao Vuk-Pavlović – život i djelo* (Zagreb: HAZU i Institut za filozofiju, 2003), pp. 171–177, na p. 173.

² Ivica Martinović, »Spinozina Filozofija Boga u tumačenju Pavla Vuk-Pavlovića«, u: Pavo Barišić (ur.), *Pavao Vuk-Pavlović – život i djelo* (Zagreb: HAZU i Institut za filozofiju, 2003), pp. 197–204, na p. 200: »S druge strane, istaknut će [Vuk-Pavlović] zasade koje, ugrađene u osnove Spinozina sustava, imaju specifično kršćanski značaj. To su zasade ljubavi, kako su izražene pri kraju pete knjige Spinozine *Etike*:

‘35. Bog ljubi sebe sama beskonačnom duhovnom ljubavi.’ (Spinoza, 544)

‘Korolar: Odatle slijedi, da Bog, ukoliko sama sebe ljubi, ljubi ljude i prema tome da je ljubav Boga prema čovjeku i duha prema Bogu jedna te ista duhovna ljubav.’ (Spinoza, 546)«

³ Vidi Milan Polić, »Zašto Pavao Vuk-Pavlović nije napisao etiku?«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 31 (2005), pp. 289–301.

⁴ Pavao Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, Sabrana djela Pavla Vuk-Pavlovića 6 (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2012).

nosti i priskrbiljuje teškoću čitanja, koja filozofskim smislom nagrađuje samo upornog dešifranta.

Zbirka Zov

Podaci o nastanku zbirke *Zov* proturječni su čak i u izdanju Vuk-Pavlovićevih stihova u okviru njegovih *Sabranih djela*. Glavni urednik Polić u predgovoru piše da je čitava zbirka nastala za vrijeme Vuk-Pavlovićeva boravka u Skopju.⁵ Nasuprot tome, u uvodnoj napomeni pjesnik svjedoči da je djelo »zasnovano za drugoga svjetskog rata«, što je možda napisano da bi se zavarali cenzori u 1960-im.⁶ Oboje je, pretpostavljam, djelomična istina: totalitarizam i lik Čovjekolikog opisan u Vuk-Pavlovićevoj zbirci *Zov* znatno češće odgovara komunističkom totalitarizmu.

Nije stoga čudno da je Vuk-Pavlović posezao za umjetnošću da izrazi svoje filozofske stavove. I to baš u vrijeme totalitarizama kada se filozofski nije smio izražavati. Ustaški ga je režim kao rođena Židova isključio s katedre, a slično su postupili komunisti kada su 1947. učvršćivali vlast na Sveučilištu u Zagrebu. Krajem prosinca 1947. održao je Vuk-Pavlović svoje posljednje zagrebačko predavanje. Čim je završio predavanje o Plotinovoju estetici i dok je najavljivao slijedeće razmatranje o Danteu, jedan je student izgovorio: »Došao je kraj Plotinu, došao je kraj i Vuk-Pavloviću!« Kako je posvjedočila jedna njegova studentica, nastala je zbrka i galama, dok profesor nije glasno povikao: »Zašutite!« i odmah napustio predavaonicu. Potom je procijenio da je najbolje da se povuče s Filozofskog fakulteta.⁷

Godine 1958. ponuđeno mu je mjesto nastavnika na Sveučilištu u Skopju. Svjestan problema odvojenog obiteljskog života, Vuk-Pavlović je prihvatio poziv i preselio se u Skopje, dok mu je supruga Lelja Dobronić sa sinom Stanimirom, rođenim 1949. godine, ostala u Zagrebu, gdje je radila kao kustos, a od kraja šezdesetih kao direktor Povijesnog muzeja Hrvatske. Na Filozofskom fakultetu u Skopju Vuk-Pavlović izabran je isprva u zvanje izvanrednog, a već od 1961. u zvanje redovitog profesora etike i estetike, te predstojnika Katedre za filozofiju. Godine 1959. kao predstojnik Katedre osnovao je *Estetički laboratorij*, jedinstvenu ustanovu takve vrste, u kojem je nastavu estetike nastojao popratiti zornim primjerima umjetnosti. Za vrijeme djelovanja u Skopju Vuk-Pavlović je objavio na hrvatskom ili makedonskom jeziku niz vrijednih filozofskih djela te spomenute dvije knjige pjesama *Zov* (1964) i *Razvaline* (1964).

⁵ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 12.

⁶ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 22.

⁷ Milan Polić, *Život i djelo Pavla Vuk-Pavlovića*, *Sabrana djela Pavla Vuk-Pavlovića* 8 (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2012), p. 48.

Dva uvodna ciklusa zbirke *Zov*

Odvojenost od obitelji u Skopju navela je Pavla Vuk-Pavlovića da zbirku *Zov* posveti svome sinu Stanimiru, koji je tada imao petnaest godina i ulazio u dob kada može shvaćati te misaone stihove. Zbirka se sastoji od 111 pjesama i podijeljena je u šest ciklusa: dva uvodna »Čedu« i »Vremenima« te potom slijedom Danteove *Božanstvene komedije* (od pakla preko čistilišta do raja) od groteskne neljudskosti do pune ljudskosti četiri ciklusa ovim redom: »Čovjekolikome« (7.–28. rijek), »Očovječenome« (29.–54. rijek), »Čovječnome« (55.–84. rijek) i na kraju »Čovjeku« (85.–111. rijek).

Prvi rijek posveta je sinu i nagoviješta Vuk-Pavlovićev estetski odgojni eros, mistično iskustvo i filozofiju umjetnosti:

Prvi rijek

Otvori oči – sav je svijet u sjaju,
kad u njima ga razblažen znam zreti,
nad buđenjima tvoje duše bdjeti
i snovati joj duhovnu domaju.

Otvori oči – svijeta sjaj mi daju
i plodove nagnuća ljudskog žeti,
gdje svrhe svijetli svijest života meti
i smisla stvaralačkom poticaju.

Otvori oči – u njima da čitam
sve ljupkosti, za koje srca znaju
kad svojim srcem k srcu tvome hitam.

Otvori oči – dok mu čari traju
da u njih sjaj, o čedo moje, pitam,
koliko l' živim po tvom doživljaju!⁸

Ciklus Čedu sastoji se od samo dva rijeka kojima se obraća svome sinu »koliko l' živim po tvom doživljaju«. Štoviše, u *Drugom rijeku* piše: »po svom sam čedu vječna lanca član,« <...> »da život moj u njegovu se spase;«. Imati sina soteriološki je čin.⁹

U *Vremenima*, u drugom uvodnom ciklusu *Zova*, dolazi do izražaja kršćanska ideja Vuk-Pavlovićeva pisanja, zapravo je riječ o promišljenoj molitvi:

⁸ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 27.

⁹ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 28.

Treći rijek

Živote vječni, sudbo svjetskog htijenja –
kad molitva se s vrela mojih nada
pridruži slavlju tajne tvoga sklada,
ja molit ne ću vijek bez poniženja,

ja molit ne ću uskrs izbavljenja,
već kad mi digneš svrhe moga rada
do uzvisina, s kojih duša pada
u čistilište vrlo obraćenja,

tad ispunjenja sazdam doživljaj mi,
saznanja bića tvog da bljesne sjaj mi,
i ništit znaj mi dane svijetle i slavne,

taštinâ ropske sne – i samo daj mi
riječi one priproste i ravne,
što ne će ginut, kad se s tobom spravne.¹⁰

U ovom rijeku autor moli Boga (Živote vječni) za uspješan stvaralački rad svoga pisanja: »tad ispunjenja sazdam doživljaj mi,« ali i također »saznanja bića tvog da bljesne sjaj mi«, što je pavlovske provenijencije i asocira na Pavlov *Hvalospjev ljubavi* gdje se tumači susret čovjeka s Bogom na kraju vremenâ licem u lice:

Doista, sada gledamo kroza zrcalo, u zagonetki,
a tada – licem u lice!
Sada spoznajem djelomično,
a tada ću spoznati savršeno,
kao što sam i spoznat!
A sada: ostaju vjera, ufanje i ljubav
– to troje –
ali najveća je među njima ljubav. (1 Kor 13, 12–13)

Taština je htjeti sada 'spoznati savršeno', pa stoga Vuk-Pavlović moli za jednostavne riječi koje neće utrnuti u susretu s Bogom.

Ciklus *Vremenima* uvodi nas i u drugu značajku Vuk-Pavlovićeva pjevanja, u kritiku suvremenog društva. U *Petom rijeku*:

Za vjekovima vjekovi se dižu:
tko gledat zna, sved istu vidi sliku;
<...>
Sved podjednak je udes na vidiku,

¹⁰ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 31.

zreo ti povijest dalju ili bližu:
na površinu opet ljudi stižu
i bolovi u drugom tek obliku.¹¹

Riječ je o kritici jugoslavenskog komunističkog totalitarizma, ali i drugih društava u kojima je autor živio, znanje se gomila iz dana u dan, a usrdnosti istinitog duha sve je manje. Pjesnik filozofira i o tom je li život uopće vrijedan života:

I život isto sved je umiranje?!

U *Šestom rijeku* pjesnik upozorava na raslojenost društva u kojem se na sva usta propovijeda pravednost, jednakost i bratstvo:

goniča vidam i čovjeka bita,
glad, strah mu, slom blagote, očajanje.

Propovijeda se pravda i jednakost,
propovijeda se po svem svijetu bratstvo.
U dušama zna muklo buktjet pakost.
Kakva vremena!¹²

Ciklusi Čovjekolikom i Očovječenom

U ciklusu »Čovjekolikome« opjevao je Vuk-Pavlović (anti)junaka svoga ciklusa, odnosno, neljudskost neljudi, kao u *Sedmom rijeku*: »Prosvjete tako zvane prašumama / skita se zviijere, 'čovjekom' se zove.« On »vješto skriva / podrijetlo neljudsko, da slatke brati / može plodove čovještva. I biva / da pravom čovjeku će za vrat stati, <...>«¹³

Slično i u *Devetom rijeku*: »Svud čovjekoliki se neprepoznat kreće,« <...> »Nalaže vjernost, a sam služi komegod / i utjelovljuje svim bićem vjerolomstvo,«¹⁴

Jedanaesti rijek najkarakterističniji je za kritiku ustaške vlasti i njenih rasnih zakona i prakse, na pomalo humorističan način:

Ti možeš dobar biti, čestit, odan, mio –
ako je mrzak »čovjekolikom« tvoj nos
jer suviše je ili premalo mu kos,
<...>
on upravo u njemu vidi svjetsku os,
pa treba nosa radi da si gô i bos,

¹¹ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 33.

¹² Ibid., p. 34.

¹³ Ibid., p. 37.

¹⁴ Ibid., p. 39.

<...>

s tim nosom, bolan, nikad nijesi dosta patio,
molio s čovjekolikim i stoput »Oče naš«!¹⁵

Dvanaesti rijek kritika je totalitarizma, aludira upravo na komunističko jed-noumlje:

S pameti čovjekoliki se guši,
utapa se u sili svog znanja,
sam sebi ko lučonoši se klanja,
svu tuđu vrijednost samosvjesno ruši.

Tko ne misli s njim, gubi se u tmuši
skroz potreban temeljitoga pranja
od kažnjiva svog nazadnoga stanja;
i mudrost ta mu svijetu puni uši:

»Tek jedna ima ispravna svenauka –
pravedne pravilno te uči prokazivati;
za boga ne znaj, al boj se bauka!

Tuđinca bahata ćeš lud svud uzvisivati;
Za vlast krvopiju ćeš birat pauka
I smjet se slobodno – za jaram utrkivati!«¹⁶

Ovo je jedan od najopasnijih Vuk-Pavlovićevih rijekova. Bahati tuđinac mogao bi biti Staljin, pauk krvopija na vlasti Tito, a bauk koji se spominje – bauk komunizma. Tuđinac i krvopija mogu također biti Hitler i Pavelić, ali bauk je čini se – ipak bauk komunizma.

Skoro svaki treći sonet u ciklusu »Čovjekolikome« izravno se odnosi na totalitarizam, kao na primjer *Šesnaesti rijek*:

I niče očaj logoraškog carstva,
gdje se sudbine igra tamničar
u paklu robovskoga gospodarstva
i za rad smrt gdje nebeski je dar.

Tad vlast po logici se vrši jala,
sadističkom po svjetu moralizma,
jer etiku ostvarit treba zala.¹⁷

Po Vuk-Pavloviću totalitarni poredak jest poredak etičkog zla.

¹⁵ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 41.

¹⁶ Ibid., p. 42.

¹⁷ Ibid., p. 46.

U Vuk-Pavlovićevim stihovima možemo naići na kritiku lažljive utopije, karakteristične za totalitarizam, kao u *Devetnaestom rijeku*:

kako l' se podmuklo vrijeme stara,
da ga preko jezivih grozota
svud prevesla, pa da mu dočara
lik zamamljiv nebiljskih divota!¹⁸

Zapanjuje oštrina i sloboda kojom Vuk-Pavlović osuđuje totalitarizam, primjerice u *Dvadesetom rijeku*:

jer razumnost ni pravda se ne taži,
gdje razlog svak je baj u smicalici.

Plesačima najspretnijim na žici
tu, prilagodljivcima, premca traži,
na vječnoj gdje se naći mogu straži
na svakom uglu gladni doušnici.

<...>

Slobode nema, ni što da se bira,

<...>.¹⁹

Taj rijek suptilno opisuje međuljudske odnose u totalitarizmu: prilagodljivci su bez premca u političkome hodu po žici; politički hod je opasan i zastrašuje; društvo je prepuno doušnikā, a slobode i izbora nema. Koliko su samo strahotni, gorki i potresni ti soneti! Vuk-Pavlović se doista usudio da uđe pod kožu totalitarizmu i izrekne što u filozofskom diskursu nije smio. Ujedno je tu riječ o njegovoj vlastitoj bolnoj koži.

Dodao bih i *Dvadeset drugi rijek* koji opisuje odnos komunističkog režima (ili svakog totalitarizma) prema pravu i zakonu:

Gdje nasilništva straše zapovijedi
i zakoni za zakonima slijede,
a pitat nitko ne smije, što vrijede,
dok zemlja sva obamire u bijedi.²⁰

Neki rijekovi počivaju na jasnim biblijskim slikama, primjerice *Dvadeset šesti rijek*:

Dok milost sanja biće od zla trudno
i k bogu želi dići se od zmije,

¹⁸ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 49.

¹⁹ Ibid., p. 50.

²⁰ Ibid., p. 52.

u utrobi mu pohota se vije,
pa napinjanje sve mu uzaludno.

<...> Sav vijek koleba
između <...>
osnova paklenih i žudnje neba!²¹

U ciklusu »Očovječenome« jedva da se Vuk-Pavlović odmakao od čovjekolikog u smjeru čovjeka, premda već prva pjesma opisuje kršćansku požrtvovnost prema bližnjima:

Što se brigom ludo moriš,
ljudska dušo, ljudsko srce,
u vjeri, da život tvoriš,
gdje čudoredne zreš mrce?

Što zbog slabosti se koriš,
jer umekšat ne znaš škrce,
što od svete čežnje goriš,
da obratiš krute tvrce?²²

U Vuk-Pavlovićevim sonetima možemo naići i na autobiografske momente. Tako u *Trideset prvom rijeku* prognanik pjeva:

Ti pamti! Tko ti krati domovinu
i upirući na goli se mač
iz nje te goni, ne sluša tvoj plač,
i svoja prava tvome brani sinu –

ti pamti, svukao on i divljetinu,
vrijediš mu opet koliko i drač,
pa bio svetitelj ti, mudrac, vrač,
i gradio mu zemlje veličinu.²³

Autor sebe predstavlja kao filozofa kad nabraja preteče filozofskoga mišljenja: svetitelj, mudrac, vrač, a istodobno sebe opisuje kao prognanika, pri čem se najbolnijim doima stih kojim pjesnik svjedoči da se kazna ne odnosi samo na njega jer su i njegovu sinu uskraćena ljudska prava:

i svoja prava tvome brani sinu.

²¹ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 56.

²² Ibid., p. 61.

²³ Ibid., p. 63.

Među inim pjeva i o fenomenu ljudskoga otuđenja kao u *Trideset sedmom rijeku*, ponovo s političkim ključem:

Osvajaš svijet. Podvrgavaš svud svojoj snazi
slobodu braće. Nagliš. Uboštvu u ralje
trud bacaš ljudski. <...>

Pod nogama bi htio da ti svemir plazi,
a uspjeh sve te življe u tuđinu šalje.
I samom sebi otuđen, <...>

Sve ima tvoja vlast, sve, samo nema tebe.
Tuđ sebi, tuđ se svemu po svom svijetu klatiš.
Tko li će s tobom još, kad sam napuštaš sebe?²⁴

U mnogim pjesmama nailazimo na kritiku volje za moć kao uzročnika otuđenja i zla, kao u ovome slučaju.

Vuk-Pavlovićeva poezija kreće se u antitezama dvaju svjetova. S jedne strane svijet ljubavi, blaženosti, krotkosti, blagosti, s druge strane svijet volje za moć, sile, otuđenja i zla. Čovjek sâm stvara svoj svijet, kao u *Četrdeset drugom rijeku*:

Opstanak zemski, nemoj da se varaš,
nije li dobar, on ni zao nije.
I bit će, kakvim s bližnjima ga stvaraš.²⁵

U takvu svijetu i pjesnik može izboriti vlastiti put, kao što pjeva u *Četrdeset trećem rijeku*:

Moj put je moj – unatoč mnogoj glavi,
što svemudra za putove zna bolje;
<...>

Ne marim, o što li se bore mravi,
ni tuđeg boga zloba mi ne kolje,
<...>

Moj put je moj – ja silniku ne kadim,
<...>
niti na tuđem svoje kule gradim.

Put smjerno slijedim svoj. Moj put je moj.²⁶

²⁴ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 69.

²⁵ Ibid., p. 74.

²⁶ Ibid., p. 75.

Ciklusi Čovječnome i Čovjeku

U ciklusu »Čovječnome« Vuk-Pavlović još se više približava čovjeku kakav bi trebao biti. Prvi sonet ciklusa, *Pedeset peti rijek*, usporediv je s mistikom Ivana od Križa:

Rasplamti mi se – okupaj u sjaju
plamenom zbilju, kad je moram zreti!
Rasplamti mi se, svu mi dušu pali
i pali, pali do dna strašni plame,
dok ne sagore posljednji joj kali!

<...>

o Ljubavi, i čisti svijest od tame!²⁷

Vuk-Pavlović piše riječ 'bog' s malim početnim slovom, (bilo bi dobro vidjeti autograf, to je 1964. bio službeni pravopis!), ali zato kada se obraća Bogu, zove ga 'Ljubav' s velikim početnim slovom.

U *Pedeset sedmom rijeku* i ateizam opisuje u političkom ključu:

Što k tajni boštva ne htje da se vine,
pred vidljivim kumirom će da kleči.²⁸

Vuk-Pavlovićeva hiperkritičnost naglašava pesimističku intonaciju njegovih pjesama. Ipak, i izrazito pesimističan *Šezdeset šesti rijek*: »Tisuće suza, da se smiješak rodi«, završava optimističkim stihovima:

kraj neistine nit se znanja tka,
kraj sve gorčine planuti i radost zna,
kraj mnoge tmine ipak svjetlo sja!²⁹

Slično Jaspersu, za kojega postoji mnoštvo egzistencija, i za Vuk-Pavlovića postoji mnoštvo svjetova. Stoga je autor na završetku rasprave *Filosofije i svjetovi*³⁰ postavio *Sedamdeset sedmi rijek* iz zbirke *Zov* u kojega je sažeo

²⁷ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 89.

²⁸ Ibid., p. 91.

²⁹ Ibid., p. 100.

³⁰ Pavao Vuk-Pavlović, *O smislu filozofije* (Zagreb: Institut za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu i Školska knjiga, 1969), p. 38. Usp. Erna Banić-Pajnić, »Vuk-Pavlović o filozofiji, svijetu i svjetovima«, u: Pavo Barišić (ur.), *Pavao Vuk-Pavlović – život i djelo* (Zagreb: HAZU i Institut za filozofiju, 2003), pp. 189–195, na pp. 193–194.

svoju filozofsku misao:

Sedamdeset sedmi rijek

U krilu zazbiljnosti niču svjetovi,
mnogobrojno na živu stablu granje;
magloviti ko izmaštane sanje
putanjā su im, lutanjā im skretovi.

Ni najodvažnijega duha letovi
ne dohvataju bistva im saznanje,
do jednog, u kog utkani su tkanje,
do jedinog, kog svijest nam tkaju spletovi.

Svoj živimo, a druge jedva znamo,
pa, kakvi smo, osjetljivi il' grubi,
lik svijeta svog i sebe poimamo.

Tko svjetova svezbilju zreo svu bi,
nijem mu je razum. Smjet će možda samo
obuhvatit je duša, što sva ljubi.³¹

Svjetove, pjeva Vuk-Pavlović, može obuhvatiti duša što sva ljubi. Tu se može naslutiti kršćansko usmjerenje Vuka-Pavlovića. Slično pjeva u *Sedamdeset osmom rijeku*:

Odakle smisao u duha živa
prkosi mijeni usred svjetskih mijena?
»U sebi smisla Smisao počiva.«³²

Smisao, s velikim slovom S, jest Ljubav.

Ciklus »Čovjeku« vrhunac je zbirke *Zov*. Ciklus počinje *Osamdeset petim rijekom*, kojim se direktno obraća sinu te stoga odiše pedagoškim erosom. Pjesnik prvo pita sina:

Bi čut li htio, kako carstva niču
i kako propadaju, kad se rode?³³

Htio bi ga dakle poučiti o propadljivosti država i poredaka, podrazumijeva se i o propadljivosti države i poretka u kojem otac i sin žive. Od te nakane pjesnik

³¹ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 111.

³² Id., p. 112.

³³ Id., p. 121.

ipak odustaje jer je odlučio ispričati sinu puno važniju priču:

Od priča sviju najljepše se čuje,
gdje ljubavi se ljubav očituje.

Stoti rijek također nosi kršćanski biljeg čim žrtva prethodi uskrsnuću:

smrtonosnu da kloneš na bespuću
– prevladati, znaj, vječnosti će mrtve
u iznovičnu sveđer uskrsnuću,
tko sidro baci na dno krajnje žrtve.³⁴

Sto četvrti rijek pjeva o Kristovoj revoluciji obrtanja vrijednosti pa je još jedna potvrda kako Vuk-Pavlović shvaća kršćanstvo:

Sto četvrti rijek

Golem se diže glas i vika ječi
i zborom bučnim nadut će se trice
i zablude i laži zavodnice –
a posljednje saznanje je bez riječi.

Gdje kriče boje, zvukovlje gdje dreči
i pričim blistav zja u ljudske tmine,
razonode su, slasti i praznine;
ljepote dah ne blješti i ne zveči.

U javnost zamamnu tko tašt se vine
i gramzljivo kud grnu pridvorice,
pred moć ga baca strah i nemir nice –

a ljubav uspravlja duh za tišine.
Niskoća udara u glasne žice –
a svet se život rađa kriomice.³⁵

Posljednja je spoznaja mistična, bez riječi. Od Abrahama naovamo svet se život rađa kriomice, a tako je sa prorocima i misticima svih religija. Za razliku od dvorskog političkog života. Buddha je napustio dvorski život da bi stekao prosvjetljenje. Krist je bio provincijski prorok kojega su povjesničari uglavnom zanemarili. Ovdje vidimo suprotnost između političke moći i autentične vjere. Iznad svega to vrijedi za totalitarnu pseudojavnost koja dreči i skrivene vjere koja u toj pseudojavnosti šuti, kao Krist pred Herodom.

³⁴ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 136.

³⁵ *Ibid.*, p. 140.

Posljednju pjesmu svoje zbirke *Zov* naslovio je Vuk-Pavlović *Posljednji rijek*. Njime zaključuje svoj pjesnički uspon u čovječnost. Posljednja postaja toga mukotrpnog puta susret je s Bogom:

Posljednji rijek

Utrni svjetla, ne ćeš bit u tmini,
kad zvijezda zemlje nestane ti s oka,
i tebe žudnja zahvati duboka
za živom zbiljom duše u punini.

Utrni svjetla, skloniti da čini
uzmognu jednom tebe ko svjedoka
nezaklonita životnoga toka
privesti pravoj tvojoj postojbini.

Utrni svjetla, pa da u žar toneš,
kud istina te tvoga bića mami,
da srcu svijeta tih u krilo kloneš,

čim u tvom srcu sretnete se sami;
a za jedinstvo to kad sav prioneš,
utrni svjetla – ne ćeš bit u tami.³⁶

Kao u slučaju mistika Ivana od Križa, ugasnuće svjetovnih osjetila neće nužno ugasiti svjetlo Boga. Prava je čovjekova postojbina – transcendencija. Kao što je i srce svijeta Krist. U jedinstvu s Kristom neće biti u tmini, već u svjetlu transcendencije.

Danteovski uspon zbirke *Zov* počinje krajnje neljudskim »Čovjekolikim« i kritikom paklenog totalitarizma, a završava ekstazom u transcendenciju i poetskom mistikom. Od toga su izuzete prve dvije pjesme ciklusa »Čedu« u kojima se u prvoj obraća svojem sinu Stanimiru (*Prvi rijek*), a u drugoj (*Drugi rijek*) razmišlja o očinstvu i sinovstvu. I u drugom ciklusu »Vremenima« prva pjesma (*Treći rijek*) molitva je »Životu vječnom« i tek potom slijedi pesimistično zrenje povijesti. Tek od *Sedmog rijeka* započinje uspon s ciklusom »Čovjekolikom« i to od dna, od zvijeri koja se zove »čovjekom«. Sa ciklusom »Očovječenome« događa se tek mali pomak ka istinskom čovjeku. Slično je s ciklusom »Čovječnome«. Tek u zadnjem ciklusu »Čovjeku« pjeva Vuk-Pavlović o čovjeku kakav bi trebao biti.

³⁶ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 147.

Zbirka Razvaline: Skopski soneti

Druga Vuk-Pavlovićeva pjesnička zbirka *Razvaline* sastoji se od trideset i tri soneta i pjesnička je evokacija razornog skopskog potresa 1963. godine. Kiril Temkov, pjesnikov asistent, o tom je zapisao:

»Vuk-Pavlović je bio predstojnikom Katedre za filozofiju kad je potres razorio seminar i velikim dijelom uništio bogatu knjižnicu Katedre, što ga je teško pogodilo i nastojao je spasiti što se spasiti može i da se nanovo organizira sveučilišni rad.«³⁷

Usprkos tužnoj intonaciji ovo nisu pjesme rezignacije već uzdizanja. Već u prvom sonetu nastupa filozof povijesti koji u skopskim razvalinama prepoznaje dijalektiku povijesti:

Prvi sonet

Sred bujna cvata urušeno zdanje:
Razrožni su se događaji sreli,
stvaranje u čvor s uništenjem spleli
uvjetujući pad i uzdizanje.

Miješa se brižljiv mir i ratno klanje,
rana se zadaje i rana cijeli;
s dobitkom udesnost gubitak dijeli –
u rađanju se gnijezdi umiranje.

Gle povijest! Povijest? Beskrajnost grozota,
gdje živo snuje, kako živo strti,
zalutati kud gdjekad zna dobrota.

Zbivanju tom je tijek po dvojnoj crti:
smrt uzmiče pred svesiljem života
i život sav podvrgava se smrti.³⁸

Povijest je dijalektička, slijedom suprotnosti: dobitak i gubitak, stvaranje i uništenje, mir i rat, ranjavanje i zacjeljivanje, pad i uzdizanje, smrt i život.

I u *Razvalinama* možemo naići na kritiku jugoslavenskog totalitarizma, kao u *Osmom sonetu*:

Još živima se raznom mjerom mjeri:
još laskavci su prvi uzvanici,
još se zna čovjek natjecat sa zvijeri.³⁹

³⁷ Kiril Temkov, »Etičke i vrijednosne ideje u filozofskoj poeziji Pavla Vuk-Pavlovića«, u: Pavo Barišić (ur.), *Pavao Vuk-Pavlović – život i djelo* (Zagreb: HAZU i Institut za filozofiju, 2003), pp. 111–125, na p. 120.

³⁸ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 151.

³⁹ *Ibid.*, p. 158.

Slično i u *Desetom sonetu*:

Na razvalinama života jednih,
grade si drugi opstanak i vlast,
na stranputicama i padu bijednih
sretnici dižu ugled si i čast,
<...>
I izmjenjivala se pokoljenja,
gomilao se s njima njihov jad,
čovjek će patiti s istih namjerenja.⁴⁰

U *Četrnaestom sonetu* obara se na značajnog kumira onodobne suvremenosti parafrazirajući *Knjigu Postanka*:

Zazviždi tvornička sirena. Tuli glas:
'Čuj robote! Ja Gospod jesam, Stroj sam tvoj,
na sliku svoju što ti lutkast skrojih soj.
Nemaj uz mene drugi Uzor za svoj stas!
<...>
i smiješ biti broj i žiti kao stroj!⁴¹

U tim sonetima povijesni pesimizam dolazi često do izražaja, a razlog mu je uvid da nema ničeg novog u (marksističkoj) preobrazbi svijeta. Prema *Šesnaestom sonetu*, čovjek i dalje živi istu patnju i istu radost. Ono bitno ostalo je isto:

Ni preobrazba svijeta novost nije,
na mjesto staraca kad stupa mladost,
pa živi istu patnju, istu radost,
jednako plače, jednako se smije,
<...>⁴²

Meditirajući pred mrtvom gradinom, čije razvaline simboliziraju propast moćnika i podjarmljenih, svih ljudi i povijesnih vremenitih vrijednosti, ali služe kao pozadina vječnog, transcendentnog i nadpovijesnog, pjesnik u *Dvadeset prvom sonetu* pronalazi izlaz promatrajući djecu:

A s razvalina sjećanje dok jeca
pozivajući živo sve na smjernost,
u igri podno njih se vrzu djeca,

⁴⁰ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 160.

⁴¹ Ibid., p. 164.

⁴² Ibid., p. 166.

što slute ljubav, prisižu na vjernost
i slušaju u svojem srcu žreca,
što blistavu im nudi neizmjernost.⁴³

Posljednja četiri soneta od njih trideset i tri izlažu poetsku mistiku Vuk-Pavlovićeva pjevanja. Od njih prva dva upućuju na klimaks religijske aksijalne mudrosti, opjevanu vječnost, nadvremenost, nadpovijest, transcendenciju. Pritom *Trideseti sonet* ukazuje na srodnost kršćanstva sa buddhizmom. Transcendencija gdje se sve dualnosti svijeta gube, kao što nestaju i ugoda i neugoda, sličnost kršćanskog raja i buddhističkog ravnodušja:

Trideseti sonet

Kaži, pokaži mjesto bez gorčine,
gdje sjećanje ponestaje na jade
i uvrede, što život ih zadade,
dok uzviti ga htjede do punine.

Kaži, pokaži utjehu tišine,
gdje suze blažit ne trebaju nade,
ni strasti ne će povijesti da grade
od djela za budućnost razvaline!

»Gdje ne znači slast ništa ko ni breme
i nema slugu ispred ugnjetača
ni blagoslova, pa ni anateme,

gdje smrt uz život pod ruku korača
i vječnost u trenutku ništi vrijeme,
bit dašto ne će smiješka – al' ni plača.«⁴⁴

U *Trideset prvom sonetu* dalje produbljuje vječnost, odnosno transcendenciju ili nadpovijest:

Trideset prvi sonet

Pred vječnošću je svaka riječ tišina.
Zri k ravnovjesju ledenje i vrenje,
i najžilavije se mrvi stijenje
iza sudbine svojih razvalina.

⁴³ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 171.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 180.

Sve je tu svjetlo i tu sve je tmina.
I sve je bitak. I sve strasno prenje
s događanjima tone u smirenje.
Pred vječnošću je svaka smrt punina.

Što spomenik tu zrači ništavnost!
Pred vječnošću je zaborava most
i blaga svijest na nj sve živote skreće.

Pred vječnošću vijest nosi prolaznost:
Obnavljat će se vedro pramaljeće,
kom povijest više povijest biti ne će.⁴⁵

Toj transcendenciji i nadpovijesti Vuk-Pavlović kao kršćanin i umjetnik traži imanenciju i povijesnost. Prazbilja snova je utopija kojoj teži čovječanstvo. Čovječanstvo ima svoje zemaljsko poslanstvo. Pjesnik nastoji prevladati nihilizam povijesti uz jasan uvjet: na razvalinama čovjekova dostojanstva ne želi graditi hram slobodi.

Trideset drugi sonet

Iskonski k sebi teži čovječanstvo,
k slučenu liku samosvojne biti,
prazbilji snova, što ih mora sniti,
da svoje ne iznevjeri poslanstvo.

Zov struji to kroz duševno prostranstvo,
zov viđenjā, što čar im uznositi,
gdje čovjeku je vijek skučen žiti,
podsjeća duh na svemirsko mu članstvo.

Zov skreće srca taj, da im je cvasti,
sa staza povijesnoga pelivanstva,
bludeći gdje se od njegov žude spasti.

I nosi slutnju im sred polutanstva,
slobodi sazdat hram da ne će časti
na razvalinama svog dostojanstva.⁴⁶

Misao o čovjekovoj povijesnosti dolazi do izražaja najviše u *Trideset trećem sonetu*, gdje istinski, aksijalno i kršćanski živjeti znači umjetnički živjeti:

⁴⁵ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 181.

⁴⁶ Ibid., p. 182.

Trideset treći sonet

Opstanka skrovita blagostive uzine,
 pri ognjištu neugroženu čovjekovanje,
 vedrinom nadanja blagoslovljeno snovanje,
 misao, što se bije s morem neistine,

duh požrtvovan, srca voljna izvrštine,
 pozvanja ispunjena ličnosti godovanje
 i ljubavi u duše smireno bistvovanje:
 tek za to vrijedi da se živi, da se gine.

Ne, nijesu biću trpka slavlja zadana
 povijesna lutanja, što se ne smiruju
 ni svladana života cilj dodiruju.

Ni hrpa razvalina bit komadana
 žudi, već da mu je, gdje smiješci piruju,
 živjet i mrijet ko pjesma dobro skladana.⁴⁷

Osim skladne pjesme kao imanencije što crpi snagu iz transcendencije tu je i misao, što se bije s morem neistine, koja je isto takva imanencija, kao i smireno bivstvovanje ljubavi: tek za to vrijedi živjeti i mrijeti.

Zbirka soneta *Razvaline* počinje od kritike povijesti i zemaljske moći, i završava poetskom mistikom. Povod joj je razorni potres što je poharao Skopje kao povod pisanju, ali se među motivima susreću i razvaline srednjovjekovnih utvrda. Pjeva o nedostatku čovječnoga u čovjeku. Još totalitarizam čini čovjeka da se natječe sa zvijeri. Razvaline su dvosmislene, one vlasti i one potlačenih:

od ljudi čovjek razvaline čini.⁴⁸

Ma koliko su skopske razvaline povod Vuk-Pavlovićevu pjevanju, najčešći je sadržaj njegovih soneta društvenokritički. U to spada i idolatrija stroja. Razvaline su i metafora ljudske smrtnosti. Razvaline su višesmislene: razvaline moćnika, podjarmljenih, staraca, svih ljudi, povijesnih i vremenitih vrijednosti, kao i svega povijesnoga i vremenitoga. No sve te razvaline služe kao negativ za pozitiv vječnog, nadpovijesnog i transcendentnog. Zbirka završava poetskom mistikom i oslikom transcendencije.

⁴⁷ Vuk-Pavlović, *Pjesme i aforizmi*, p. 183.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 161.

Zaključak

U dvjema pjesničkim zbirkama *Zov* i *Razvaline*, objavljenima iste 1964. godine, Vuk-Pavlović u središte svoga pjevanja stavlja dvije velike teme: kršćansku etiku ljubavi i kritiku totalitarizama u kojima je živio. On to čini na poetski otvoren i nedogmatski način, ne štedeći kritikom ništa pa ni kršćanstvo. U tome je ključna suprotnost između ljubavi i volje za moć.

U zbirci *Zov* pjesnik-filozof ostvaruje danteovski uspon u četiri ciklusa, od prvoga »Čovjekolikome«, koji je razorna kritika totalitarizma, do ciklusa »Čovjeku«, u kojem pjeva o svom idealu čovječnosti. U zbirci *Razvaline*, potaknutoj razvalinama skopskoga potresa, pjesnik začudo prelazi sličan put, ali u ruhu soneta: od kritike zemaljskih moći do mističkih doživljaja u završnici zbirke.

Josip Sanko Rabar